

ARTUR ŞOPENHAUERİN İRRASİONALİST KONSEPSİYASINDA İRADƏ METAFİZİK ANLAYIŞ KİMİ

Rəhim HƏSƏNOV¹,

*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universitetinin müəllimi,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun doktorantı,
hesenli.82@inbox.ru*

Xülasə. Artur Şopenhauer iradə anlayışına əsaslanan metafizika, etika və estetika sistemini inkişaf etdirmişdir. XIX əsrin ikinci yarısında onun əsərləri filosoflara, rəssamlara və digər Avropa ziyalılarına böyük təsir göstərmişdir. Otuz yaşında “Dünya iradə və təsəvvür kimi” kitabını nəşr etdirən Şopenhauer ömrünün sonuna qədər bu kitabdakı fikirlərə sadıq qalmışdır.

Məqalədə Artur Şopenhauerin irrasionalist konsepsiyasında metafizik anlayış kimi aparıcı mövqeyə malik olan iradənin mühüm xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir. Şopenhauerə görə, insanlar iradənin yeganə təzahürü deyil. Hər şeyin təməlinə iradənin təzahürü dayanır. Yəni iradə sözünü geniş mənada işlədir. İradə hər şeyin səbəbidir və hətta səbəb həqiqətinin özü də iradədir.

AÇAR SÖZLƏR: irrasionalizm cərəyanı, Şopenhauerin fəlsəfəsi, iradə, təzahür, pessimizm.

Рахим Гасанов

ВОЛЯ КАК МЕТАФИЗИЧЕСКОЕ ПОНЯТИЕ В ИРРАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ АРТУРА ШОПЕНГАУЭРА

Резюме. Артур Шопенгауэр разработал систему метафизики, этики и эстетики, основанную на понятии воли. Во второй половине 19 века его произведения оказали большое влияние на философов, художников и других европейских интеллектуалов. Шопенгауэр, опубликовавший книгу «Мир как воля и изображение» в возрасте тридцати лет, до конца жизни остался верен идеям этой книги.

В статье рассмотрены важные особенности воли, занимающей ведущее место как метафизическое понятие в иррационалистической концепции Артура Шопенгауэра. По Шопенгауэру, люди не являются единственным проявлением воли. В основе всего лежит проявление воли. То есть он использует слово воля в широком смысле. Воля это причина всего, и даже истина причины это сама воля.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: течение иррационализма, философия Шопенгауэра, воля, манифестация, pessimizm.

¹ ORCID ID kodu: 0000-0001-5104-9582

Rahim Hasanov

THE WILL AS A METAYSICAL CONCEPT IN ARTHUR SCHOPENHAUER'S IRRATIONALIST CONCEPTION

Summary. *Arthur Schopenhauer developed a system of metaphysics, ethics and aesthetics based on the concept of the will. In the second half of the 19th century, his works greatly influenced philosophers, artists and other European intellectuals. Schopenhauer, who published the book "The World as Will and Imagination" at the age of thirty, remained faithful to the ideas in this book until the end of his life.*

In the article, the important features of the will, which has a leading position as a metaphysical concept in the irrationalist concept of Arthur Schopenhauer, were considered. According to Schopenhauer, people are not the only manifestation of the will. At the foundation of everything is the manifestation of the will. That is, he uses the word will in a broad sense. The will is the cause of everything, and even the truth of the cause is the will in itself.

KEY WORDS: *trend of irrationalism, Schopenhauer's philosophy, will, manifestation, pessimism.*

İrrasionalizm cərəyanının görkəmli nümayəndələrindən biri - Artur Şopenhauer varlığın əsas problemlərini həll etməyə, onun sirrini açmağa qadir olan hərtərəfli sistem yaratmağa cəhd etmiş sonuncu alman filosofu idi. Şopenhauerə görə, iradə bütün təzahürlərin səbəbidir və təbiətin hər bir hissəsi iradənin məhsuludur. İnsanın bütün intellektual və emosional quruluşu iradəyə tabedir, varlığın mütləq başlanğıcı dünya iradəsidir. Dünyanın bütün qüvvələrinin arxasında iradə dayanır, iradə dünyanın əsas qüvvəsidir. Ağıl yalnız iradənin diktə etdiyi şeylərin zəruriliyini sübut etmək üçün mükəmməl bir düşüncə sistemi yaradır. Şopenhauerin dini baxışları daha çox Buddizm ideyalarına bənzəyir. O, Qərb fəlsəfəsində asketizm, nəfsin inkarı və dünyanın zahiri anlayışı kimi hind fəlsəfəsinin mühüm prinsiplərindən istifadə edən ilk mütəfəkkirlərdən biri idi [1, s.216].

Ümumiyyətlə, Artur Şopenhauerin fəlsəfi ideyalarının formalaşmasına Kant, Hegel və Budda kimi böyük düşüncə sahibləri həlledici təsir göstərmişlər. Ontologiyani qnoseologiya ilə əvəz etdiyi üçün Şopenhauer İmmanuel Kantın kateqoriya sisteminə qarşı çıxmışdır. Kantdan tam fərqli olaraq, Şopenhauer obyektin özü olmadan onun xassələrini və münasibətlərini bilmənin mümkünlüyü haqqında tezis irəli sürmüşdür. İ.Kantın transsendental idealizminə əsaslanan Şopenhauer alman idealizminin çağdaş ideyalarını rədd edərək, ateist metafizikanı inkişaf etdirmişdir. Şopenhauerin tək, universal iradəsi onun Hegelin "dünya ruhu"na cavabıdır. Şopenhauer Dünya İradəsinin gücündən qurtulmağın yollarına diqqət yetirmiş və bu zaman Buddaya müraciət etmişdir. Şopenhauer nirvananın Avropa analoqunu axtarırdı. "Şopenhauer də Budda kimi, öz çıxış nöqtəsi kimi həyatın əzablı tərəfini və mövcudluğun boşluğunu qəbul etmişdi" [2, s.137].

Mütəfəkkirin fikrincə, dünya iradəyə sahibdir və dünyada baş verən proseslərdə heç bir məntiq yoxdur, bunu proqnozlaşdırmaq olmaz. İradənin bizdə yaratdığı əzab və mübarizədən müvəqqəti qurtulmağın birinci yolu bədii yaradıcılıqdır. Yaradıcılığın ekstazına təslim olanda bizə əzab verən iradə sənət əsərində təcəssüm taparaq özünü bürüzə verir. Daxilində ekstaz yaranan insan mənəvi rahatlıq tapır. Amma yaradıcılıq dayanan kimi o, yenidən işin natamamlığından, ondan narazılığından əziyyət

çəkməyə başlayır. Yalnız yeni bir ekstaz onu xilas edə bilər, yaradıcı ekstazlar, təəssüf ki, davamlı ola bilməz. İradədən qurtulmağın bu yolu müvəqqətdir. İkinci üsul daha təsirli yoldur. Bu yolu Buddizm təklif edir. Budda öyrədirdi ki, insan ehtiyacların, istəklərin, ehtirasların əsarətindən qurtulmaqla yaşamaq iradəsindən imtina etməyi öyrənməlidir.

Şopenhauer bilik və həqiqətin dərk edilməsinə dair öz şərhini təklif edir. Dünya insanın dünyasıdır, başqa dünya yoxdur və ola da bilməz, insanın zehmində ona verilən dünyadan başqa bir həqiqət yoxdur. İnsanlar obyektiv dünya haqqında obyektiv biliyə malik ola bilməz. Bir obyekt haqqında həqiqət obyekt haqqında bilik deyil. Bu baxımdan insan xarici aləmi deyil, onun haqqında öz fikirlərini dərk edir. Başqa sözlə, biz dünyanı tanımırıq, yalnız dünya haqqında təsəvvürümüz var. Bununla yanaşı, Şopenhaueri solipsizmdə (yalnız fərdi insan şüurunu real elan edən subyektiv idealizmin ifrat forması) ittiham etmək olmaz.

A.Şopenhauerin gəldiyi qənaətə görə, iradə universaldır. Belə ki, iradə cazibə və itələmə qüvvələri, mexaniki, elektrik, qravitasiya, maddə molekullarının əlaqəsi və ayrılması, canlıların çoxalma, həyati ehtiyacların təmin edilməsi və s. kimi həyati qüvvələrlə sıx bağlıdır. İradə dünyada olan hər şeyə güc verir və öz qanunlarını hər sahəyə diktə edir. İradə əqlin rəhbərliyini qəbul etmir, əksinə, iradə öz qanunları ilə hərəkət edir və özü də ağıl idarə edir. Dünyanı kor iradə idarə edir.

Alman filosofu hesab edir ki, iradə həm üzvi, həm də qeyri-üzvi cisimlərin hərəkətinin daxili mahiyyətidir. Şopenhauerin iradəsi substansiya kimi səbəbə malikdir, lakin substansiyadan fərqli olaraq iradə şüursuzdur və beləliklə, təbiəti və insanı müəyyən edən prinsipə çevrilir. İradənin obyektləşdirilməsi silsiləsində ən yüksək pillə rəşadətə malik varlıq olan insandır.

Dünya insanın dünyasıdır, mahiyyət etibarilə Şopenhauerin fəlsəfəsinin başlanğıc nöqtəsidir. Materializmin səhvi mövzusunun maddəyə endirilməsidir. Obyektiv olan hər bir şey həmişə subyektə öz varlığına malikdir. Bədənin hiss olunan və görünən iradədir, bədənin sayəsində bizə əzab və həzz, özünü qorumaq istəyi verilir. Öz bədənimiz vasitəsilə hər birimiz öz fenomenimizin daxili mahiyyətini hiss edirik. Bütün bunlar insanın öz şüurunun bilavasitə obyektini təşkil edən iradədən başqa bir şey deyil.

İradə daxili substansiyadır, hər şeyin özəyidir, təbiətdəki kor qüvvə olan iradə həm də insanın rəşadət davranışında özünü göstərir. İradənin əsassız təzahürlərinə baxmayaraq, o zərurət qanununa, yəni ağıla tabedir. “İradə – nəşə birinci və əsas olandır, idrak isə iradənin təzahürünə sadəcə olaraq kənardan daxil olmuşdur və onun aləti kimi çıxış edir” [3, s.441]. Fizika səbəblər tələb edir, lakin iradə heç vaxt səbəb ola bilməz: onun fenomenlə əlaqəsi kifayət qədər qanununa tabe deyil. Əksinə, iradə fenomen kimi mövcuddur. Dünyanın mahiyyəti iradə, iradənin mahiyyəti münaqişə, ağrı və əzabdır. Bilik nə qədər mükəmməl olsa, əzab da bir o qədər çox olar; insan nə qədər ağıllıdırsa, əzab da bir o qədər dözülməzdir. Dahi ən çox əziyyət çəkir. İradə davamlı gərginlikdir. “Şopenhauerin fikrincə, xoşbəxtlik həmişə inkarı nəticə verir. Çünki o, insanı yalnız müvəqqəti olaraq əzabdan xilas edir. Bundan sonra onu yeni əzablar gözləyir” [4, s.196].

Şopenhauerin nəzəriyyəsinə görə, dünyanın mövcudluğu prinsipinin heç bir əsası yoxdur, kor koranə yaşamaq istəyidir. Bu yaşamaq istəyi ağıl prinsipinə tabe ola bilməz. Yalnız kor iradə özünü belə bir vəziyyətə sala bilər. Zaman və məkandan asılı olmayan iradə şüursuz və kordur. Onun obyektivləşməsi ilə varlıqlar yaranır. İradənin ən problemlə əlaqəsi onun insanla qurduğu münasibətdir.

Ağlı ilə başqa varlıqlardan fərqlənən insan əvvəldən axıra qədər iradə anlayışı ilə əlaqədərdir və bu məcburi münasibətdən qurtulmağın yolu Şopenhauerə görə, ölümdür. İradə təkə bütün varlıqların formalaşmasında rol oynamır. O, həm də varlıqların içində gizli bir güc kimidir, canlı və cansız cisimlərin hərəkətlərində özünü göstərir.

Təbiətdə gördüyümüz hər şey iradənin obyektivləşməsi ilə formalaşmışdır. Lakin təzahür iradənin obyektivləşməsi ilə eyni deyil. Obyekti tədqiq etdikcə iradəni öyrənmək mümkün deyil. Bunun səbəbi varlıqlar və iradələr arasındakı uçurumdur. Bu boşluğun sübutu kimi kifayət qədər səbəb prinsipi götürülə bilər. Biz kafi səbəb prinsipi ilə bütün varlıqların səbəblərinə və mühakimələrimizə çata bilərik. Lakin iradədən söhbət gedəndə kafi səbəb prinsipi təsirsiz olur. İradə insan üçün tam aşkar edilə bilməz. Onun obyektivləşdirilməsi bu faktı dəyişdirmir. Şopenhauer üçün obyekt yalnız iradənin təzahürüdür, özü deyil. İradə görünüşündən tamamilə fərqlidir. O, fenomen nümunələrindən azaddır. İradə yalnız özünü üzə çıxardıqda bu nümunələrə daxil olur. Bu nümunələr iradənin özünə yad, iradənin obyektivləşməsi ilə bağlıdır. Hətta ən universal obyekt nümunəsinin iradə ilə əlaqəsi yoxdur [5, s.54-57].

İradənin obyektivləşməsi təbiətin ümumi qüvvələrindən başlayır və onun ən mükəmməl halını insanda təqdim edir. İradənin obyektivləşməsinin ən aşağı səviyyəsində təbiətin ən ümumi qüvvələri dayanır. Bu qüvvələrin bəziləri canlı və ya cansız olmasından asılı olmayaraq, bütün varlıqlarda mövcud olduğu halda, bəziləri bədənin hallarına görə paylanır. Şopenhauer bildirir ki, fərdiləşmə tədricən bitki və heyvanların obyektivləşdirilməsi mərhələsindən başlayır. Bununla belə, vurğulamalıyıq ki, bu fərdiləşdirmə insandan tamamilə fərqlidir. İnsan yeganə varlıqdır ki, özündən xəbərdardır, xasiyyətlidir. Odur ki, hər bir insana xüsusi təyin olunmuş və müəyyən edilmiş iradə hadisəsi və müəyyən dərəcədə orijinal ideya kimi baxmaq lazımdır. Heyvanlarda isə bu fərdi xarakter ümumiyyətlə yoxdur və yalnız növlər bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İradənin obyektivləşmə mərhələləri varlıqlar arasında ziddiyyətə səbəb olur. Bu, demək olar ki, təbiətdə gördüyümüz münaqişəyə bənzəyir. Heyvanlarda, daha mədəni şəkildə insanda gördüyümüz birinin digərinə hakim olmaq istəyi aşağı səviyyələrdə də özünü göstərir. İradənin obyektivləşməsi ideyalar arasında konfliktlər vasitəsilə mümkündür. Şopenhauer iradə ilə hadisələr arasındakı fərqi izah edərək iradə aktının fərddə sərbəst şəkildə baş vermədiyini ortaya qoyur. Şopenhauerə görə, iradə özündə şey kimi azaddır və bütün hadisələrin məzmunudur. “İradənin nə keçmiş var, nə də gələcəyi, bu da onun vahid prinsip kimi mövcud olması deməkdir” [6, s.7].

Şopenhauerə görə, hər şeyin həqiqəti iradədir. Həyat iradədən başqa bir şey ola bilməz. Arzunun həddi-hüdudu yoxdur və heç vaxt bitmir. İstək yerinə yetiriləndə başqa bir arzu insanı özünə tərəf çəkir. Bundan başqa, istədiyimizi əldə etsək, məmnunluq və həzz uzun sürməyəcək və tezliklə cansızlıqqa çevriləcək. Həyat pisdır, çünki hər şeyin mayası əzabdır. Həyat ona görə pisdır ki, insan kamilliyə doğru addım atdıqca, gerçəkliyi dərk etdikcə bir o qədər ağrı və izzət yaşayır. Hər şeyin təməlinə iradənin təzahürü dayanır. İradə hər şeyin səbəbidir və hətta səbəb həqiqətinin özü də iradədir. “Dünyanın əsası və mahiyyəti olan dünya iradəsi birdir, özü ilə eynidir, dəyişməzdir, azaddır, zaman və məkandan kənar qalır, səbəbiyyət qanunlarına tabe olmur” [7, s.151].

Şopenhauer hesab edir ki, insanın ağrı və əzabına səbəb olan onun iradəsinin intensivliyidir, iradəsi zəif olan insanlar iradəli insanlardan daha az əziyyət çəkirlər. Həyat ona görə pisdır ki, yaşamaq uğrunda mübarizə həyatın bütün sahələrinə kölgə salan amildir. Şopenhauer həmçinin hesab edir ki, həyata,

dünyaya və onu idarə edən amillərə realist baxsaq, dünya həyatının ayrılmaz hissəsi olan xəstəxanalara, həbsxanalara, işgəncələrə, müharibələrə, edamlara nəzər salsaq, artıq bunu deyə bilmərik ki, mövcud dünya, gözəllik, xəyallar dünyası və imkanlar dünyasıdır. Bütün bələlərin mənşəyi insan iradəsidir. İnsan özündən qurtulmalı, dünyanın problem və hadisələrinə, ləzzət və izzatlarına biganə olmalıdır.

Beləliklə, Artur Şopenhauer iradə anlayışına əsaslanan metafizika, etika və estetika sistemini inkişaf etdirmişdir. XIX əsrin ikinci yarısında onun əsərləri filosoflara, rəssamlara və digər Avropa ziyalılarına böyük təsir göstərmişdir. Otuz yaşında “Dünya iradə və təsəvvür kimi” kitabını nəşr etdirən Şopenhauer ömrünün sonuna qədər bu kitabdakı fikirlərə sadıq qalmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıyev Z. Fəlsəfə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: “Turan evi” nəşriyyatı, 2012, 488 səh.
2. Skirbekk Q., Gilye N. Fəlsəfə tarixi: Müasir dünyanın fəlsəfi qaynaqlarına bir baxış. Ali məktəblərin tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı: “Zəkioglu” nəşriyyatı, 2007.
3. Şopenhauer A. Dünya iradə və təsəvvür kimi. Bakı: “Zəkioglu” nəşriyyatı, 2009.
4. Hergenhahn B.R. An Introduction to the History of Psychology (6th ed.). Cengage Learning. 2009.
5. Schopenhauer A. İsteme və Tasarım Olarak Dünya. Çev.: Levent Özşar. İstanbul: Biblos Yayınları, 2014.
6. Кривых Е.Ю. Метафизика воли в иррационалистических концепциях А.Шопенгауэра, Р.Вагнера, Ф.Ницше. Вестник Челябинского государственного университета. 2009. No 33 (171). Философия. Социология. Культурология. Вып. 14, с. 151-155
7. Перов Ю.В. Моральная философия и житейская мудрость Артура Шопенгауэра // Шопенгауэр, А. Афоризмы и максимы. Л.: 1990.